

Je li nacionalizam hrvatska sudbina?

DUŠKO SEKULIĆ

Department of Sociology
Flinders University of South Australia
Adelaide SA.5000, Australia
E-mail: sodusko@psy1.flinders.edu.au

UDK: 3231.1(497.5)
911.3::323.1](497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. 9. 2001.

U ovom radu konfrontiraju se dva eksplanatorna modela nacionalizma. Prvi je kulturološki, koji pojavu nacionalizma izvodi iz karakteristika "narodne duše", dakle nečega što je duboko usadeno u motivacijske osnove grupe u pitanju. Drugi je geopolitički, koji nacionalizam promatra kao posljedicu određenih geopolitičkih promjena. U našem slučaju nacionalizam se u svojoj najintenzivnijoj formi javlja kao posljedica raspadanja imperija koje su vladale ovim prostorima — od Otomanske, preko Austro-Ugarske pa do Sovjetske i komunizma kao svjetske ideologije. U okviru ovih općih geopolitičkih kretanja unutarnja dinamika nacionalizma se promatra kroz prizmu Simmel—Coserove teorije posljedica koje konflikt ima za unutarnju strukturu grupe. U skladu sa izloženim okvirom prognozira se budućnost nacionalizma u Hrvatskoj. Osnovni faktor koji djeluje na zatamljavanju Hrvatskog nacionalizma je integracija Europe. Kao što je u stvaranju Jugoslavije Europa predstavljala "opasnost" u smislu teritorijalnih aspiracija susjednih država tako danas takve opasnosti nema, već je ostala samo privlačnost, težnja za "uključivanjem". Obrnuto, uvjeti povoljni za procvat nacionalizma bili bi zastoj u evropskoj integraciji, neki kontinuirani procesi vezani uz globalizaciju i posebno eventualno zaoštavanje na liniji Europa—SAD naspram Rusije.

Key words: NACIONALIZAM, HRVATSKA, TEORIJA KONFLIKTA, GEOPOLITIKA

Osnovni cilj ovog rada jest pokušaj konfrontiranja dvaju osnovnih objašnjenja bujanja i uloge nacionalizma u procesu raspada Jugoslavije. Ta dva pristupa nazvat ćemo kulturološkim i geopolitičkim. Pokazat ćemo da geopolitički pristup daje adekvatniji rezultat u objašnjenju onoga što se zbilo, kao i to da se na temelju njega mogu razviti adekvatniji scenariji budućnosti. Osnovni princip kojega ćemo se držati jest da nam razumijevanje prošlosti daje ključ za razumijevanje budućnosti. Razumjeti korijene nacionalizma i njegovu ulogu u raspadu Jugoslavije znači biti sposoban prognozirati kakve su mu šanse u budućnosti.

1. Politički kontekst — Kako je HDZ osvojio vlast?

Osnovni princip HDZ-ove pobjede i desetogodišnje vladavine u Hrvatskoj bio je integralni nacionalizam. Pod integralnim nacionalizmom podrazumijevamo ideologiju da sve aktivnosti u nekom društvu, od individualnih stremljenja do svake grupne aktivnosti, mora biti podređeno naciji, njenoj politici i ciljevima definiranim na razini zemlje. Takav nacionalizam obično je neprijateljski raspoložen prema principima liberalizma i pluralizma jer naciju percipira kao organsku zajednicu koju principi političkog i kulturnog pluralizma umjetno dijele. Kao što zapaža M. Čulić, u osnivačkim dokumentima HDZ-a višestranačje se uopće i ne spominje (Čulić, 1999:16). Nacija i država nisu sredstvo za postizanje cilja, nego su one najviši cilj po sebi. Dok se s jedne strane nevoljkost nacionalizma prema demokraciji može objasniti odbojnošću prema "dijeljenju" nacije ("Samo sloga Srbina spašava"), u funkcionalnoj interpretaciji nacionalizma kao ideologije koju nove elite upotrebljavaju kada dolaze na vlast on ima ulogu upravo omogućavanja djelomične demokratizacije. To jest, nove elite kroz svoju mesijansku ulogu tumačenja "viših" nacionalnih ciljeva, vladaju nacijom ali su samo djelomične odgovorne ovoj. (Snyder, 2000:32) Kao što u marksizmu, klasa koji puta ne spozna svoje istinske dublje interese ("klasa po sebi" naspram "klasi za sebe"), tako isto u nacional-

noj ideologiji elita tumači više ciljeve, kojih da građani nisu ni svjesni. Tako često elita mora “buditi nacionalnu svijest” koja je zaspala. U Hrvatskoj to je dobilo oblik “duhovne obnove”.

Termin *integralni nacionalizam* datira od klasične knjige o nacionalizmu C. J. Hayesa (1931). U hrvatskom postkomunističkom kontekstu takav integralni nacionalizam prodiere u diskurs svakodnevnice kroz termin i ideologiju “državotvornosti”.¹ Hrvatski nacionalizam ima svoje korijene u naslanjanju na kontinuitet “hrvatskog državnog prava” i u svojoj evoluciji sintetizira teoriju državnog prava i etnički nacionalizam onako kako je on definiran u sociološkoj literaturi. Upravo zbog te specifične historije rabim ovdje pojam *integralni nacionalizam*, a ne *etnički nacionalizam*. Iako svaki etnički nacionalizam po definiciji teži k ostvarenju samostalne države, u hrvatskom slučaju pozivanje na državno pravo starije je nego definiranje obujma “nacionalnog bića”. “Državotvornost” je u hrvatskom nacionalizmu zasaden dublje nego u usporedivim istočnoevropskim i balkanskim nacionalizmima. Hrvatski plemički *populus politicus* bori se za državno pravo mnogo prije nego što ostali staleži, pebs, također bivaju definirani kao dio hrvatskog “političkog naroda”.

U povodu prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske u ustaškom tjedniku *Spremnost* piše: “Sve za državu, ništa izvan države, ništa protiv države” (prema Macan, 1998:9). (Kao što vidimo, ustaše bi iznenadili Božu Markovića iz razgovora kojeg se prisjeća Ivan Meštrović a u kojem zagovara uvođenje diktature u Hrvatskoj dok se Hrvati ne asimiliraju i frankovci ne ukrote. Kaže Marković: “Vi Hrvati ne znate, što je država, ej, ej, brajko” (Meštrović, 1961:71). Kao što vidimo, Hrvati su pokazali da itekako znaju što je država — samo ne ona na koju je Boža Marković mislio.) HDZ jest stranka koja najvjernije izražava takvu ideju integralnog nacionalizma. Gdje leže korijeni dominacije integralnog nacionalizma u prvih deset postkomunističkih godina u Hrvatskoj, što ujedno znači i korijeni političke i ideološke dominacije HDZ-a kao stranke/pokreta?

Prva dimenzija jest ta da HDZ odgovara na pritisak Miloševićeve Srbije, jer taj pritisak onemogućava da se liberalna alternativa profilira kao ideološka osnovica post-komunističke transformacije. Izjednačavanje komunizma i hrvatskih reformnih komunista sa srbijanskom dominacijom uspješna je taktika koja cijepa potencijalnu reformsko-liberalnu koaliciju. Trebalo je skoro deset godina da se takva koalicija formira i da prijašnja sumnjičenja i strahovi prevladaju među strankama centra i ljevice.

No mnogo je interesantnija druga dimenzija, koja unosi kontradiktornost u integralni (državotvorni) nacionalizam HDZ-ova tipa, a to je da taj nacionalizam ističe kao svoju parolu o “europskoj integraciji”, o “povratku Hrvatske u Europu”. Ne samo da u razdoblju HDZ-ova dolaska na vlast nije bila prepoznata nikakva suprotnost između integralnog nacionalizma i “uključivanja u Europu”, nego upravo obratno: izgledalo je kao da je integralni nacionalizam preduvjet za “uključivanje u Europu”. Integralni nacionalizam bio je jedina ideološka osnova koja je bila na raspolaganju da se suprotstavi odumirućem komunizmu. On je izgledao kao najudaljenija točka na ideološkom spektru od “lijevog komunizma” i zbog toga djelovao kao osiguranje da se komunizam ni u kakvom obliku ne može vratiti u Hrvatsku.

¹ Lewis Namier (1933) u svojem objašnjenju “patološkog nacionalizma” (koji ima isti sadržaj kao “integralni nacionalizam”, termin koji ovdje rabimo) kaže da je njegova osnova u doživljenom porazu i to on koristi za objašnjenje nastanka nacizma. Po njemu osjećaj poraza, bez obzira na uvjete mira u Versaillesu, proizveo bi isti tip nacionalizma, kao što to pokazuje bulangerski pokret 1885—89. kao reakcija na mirovni ugovor iz 1815, ili irski nacionalizam nakon pobjede DeValere nad Osgraveom, ili razvoj nacionalizma u Južnoj Africi, bez obzira na povoljne uvjete mira u svim tim slučajevima.

Moderna analiza integralnog nacionalizma može se naći kod J. Halla (1993), koji za primjer daje “Action Française” A.Maurriasa. Hall i mnogi drugi autori ne spominju polazni izvor teorije o porazu kao izvoru nacionalizma koju je prvi formulirao Namier. U tom kontekstu integralni nacionalizam može se interpretirati kao određeni odjek ustaškog poraza u drugom svjetskom ratu i mjere u kojoj je taj pokret uspio projicirati svoj poraz na ukupnu hrvatsku naciju.

Tuđmanove vizije o “sintezi”, o “trima bitnim sastavnicama” hrvatske povijesti — starčevićanskog hrvatskog povijesnog državnog prava, radićevskog općeočuvječkog republikanizma i pozitivne jezgre hrvatske ljevice, koja proklamira pravo hrvatskog naroda na samoopredjeljenje sadržano u načelima AVNOJ-a i zavnohovske Hrvatske (kao što je izloženo na Prvom općem saboru HDZ-a u veljači 1990) — više su doživljavane kao obol potrebnom imidžu, kao nekakav kontinuitet s prvim pokušajem inkorporacije komunista u “nacionalno biće” koje su ustaše nudile tima posljednjima u početku svojeg dolaska na vlast 1941, nego kao stvarno nova sinteza hrvatsva. Element kontinuiteta s integralnim nacionalizmom ustaške države svakako je bio prisutniji nego neka nova demokratska sinteza. Demokratski je element više doživljan kao “ustupak Europi” po riječima Šime Đodana, jednog u nizu populističkih likova novog režima.

Dolazak HDZ-a na vlast mora se razumjeti u okviru strateških opredjeljenja i osnovnih političkih snaga koje su u to doba djelovale u Hrvatskoj. Slom komunističkog sistema značio je i slom onih reformatorskih tendencija koje su postojale unutar SKH i koje su pokušavale transformaciju “iznutra”. Reformatorska je orijentacija izgubila u demokratskom sučeljavanju s drugim političkim opcijama gdje je antikomunizam bio osnovica prepoznavanja i grupiranja. To uostalom nije specifikum Hrvatske, nego je tako i u zemljama gdje reformisti vode politiku postepene transformacije u nadi da će ostati na vlasti. Najbolji je primjer Mađarska, gdje unatoč snažnoj reformatorskoj struji unutar komunističke partije, ona gubi na prvim izborima. Ti reformatorski komunisti poslije se vraćaju na vlast u Poljskoj, Mađarskoj, što indicira zapravo “normalizaciju” postkomunističke transformacije. Tamo gdje su se komunisti održali na prvim izborima, to indicira ili transformaciju komunista u radikalne nacionaliste (Srbija je najbolji primjer) ili pak da se demokratski procesi nisu još stigli konsolidirati (kao u Rumunjskoj, Bugarskoj i Albaniji). Umjereni liberalni nacionalizam u Hrvatskoj utjelovljen u Koaliciji narodnog sporazuma na prvim izborima 1990, smatra da je suviše riskantno koalirati s bivšim komunistima i na taj način gura pobjedu u ruke ekstremnom nacionalizmu oličenu u HDZ-u, koji ulijeva najviše povjerenja kao “radikalni odgovor” na “radikalni pritisak”. Na taj način “desnica”, koja u hrvatskoj situaciji ima formu integralnog nacionalizma, pobjeđuje i centar i ljevicu. Trebao je proći dosta dug period od deset godina da dođe do koalicije lijevog centra koja će definitivno smijeniti desnicu sa vlasti. Polazimo od tvrdnje da je ono što se desilo 3. siječnja 2000. — povratak Hrvatske u “normalnu kolotečinu” postkomunističkog europskog razvoja, tj. tamo gdje bi Hrvatska bila da nije bilo vanjskog pritiska iz Miloševićeve Srbije. (Tako samo preformiravam argument koji tvrdi da se Centralna Europa vraća u svoj “normalan” tok razvoja nakon “devijacije” komunističkog perioda. Ovdje kažemo da se Hrvatska vraća u “normalni postkomunistički tok” koji možemo očekivati s obzirom na osnovne geopolitičke odrednice koje taj tok određuju a koji je “iskrivljen” zbog unutrašnjeg pritiska.) Interesantno je napomenuti da se integralni nacionalizam u Hrvatskoj prvenstveno oslanja na kontinuitet onih političkih snaga koje su poražene u drugom svjetskom ratu. Neka vrsta “neoustaštva” ponovno je izašla na scenu s rehabilitacijom ideologije, prakse i ličnosti iz ustaškog režima. Bez obzira na teorije o “sintezi” raznih struja koju je zastupao predsjednik Tuđman, realnost je bila dosta drugačija. Osnovna je orijentacija na “rehabilitaciju” a ne na sintezu. Analogna je situacija u Slovačkoj, no tamo ekstremne forme nemaju takav intenzitet zbog drugačije geostrateške situacije i mirnog razlaza Čehoslovačke, koji je mnogo više plod uzajamnog dogovora elita nego širokog masovnog pokreta. Nakaradna situacija u Hrvatskoj i Slovačkoj nije imala šanse za duže preživljavanje zbog potpuno drugačije uloge koju Njemačka ima danas u Europi.

Razumjeti prevlast integralnog nacionalizma u prvoj fazi postkomunizma i prognozirati njegove buduće šanse znači pokušati razumjeti snage koje su dovele do raspada Jugoslavije. To nam razumijevanje onda omogućuje shvaćanje socijalnih mehanizama koji su doveli do eksplozije nacionalizma, ali onda i do njegova opadanja pa i eventualnih šansi za njegov povratak u punoj snazi.

2. Kulturološko objašnjenje — Nacionalizam kao izraz “narodne duše”

Jedna moguća interpretacija raspada Jugoslavije jest ona koja ga vidi kao “provalu” integralnog nacionalizma, kao njegovo oslobođenje od sprega koje su ga sputavale, a u kojem je iskazana prava “duša” hrvatskog naroda. Po tom modelu hrvatski narod nije ništa drugačiji od ostalih istočnoevropskih naroda i balkanskih naroda koji imaju “prirodnu sklonost” k integralnom nacionalizmu (ili “etničkog” nacionalizma) za razliku od zapadnoeuropskog “civilnog” nacionalizma. U teorijama nacionalizma takva se razlika bazira na klasičnoj Kohnovoj distinkciji (1955) između “zapadnog” i “istočnog” nacionalizma. U polaznoj Kohnovoj verziji ta se razlika može izvesti iz specifičnih historijsko-političkih situacija Zapada i Istoka. U nekim modernijim sociološkim varijantama ona se izvodi iz kulturnih karakteristika, tradicije, “duše” samih naroda. Takva “duša” sklona integralnom nacionalizmu konzekventno onda vodi i u nedemokratizam. Suštinu takve teorije možemo naći u sljedećoj postavci: “Mi ćemo tvrditi da autoritarni socijalni karakter postoji u Istočnoj Europi i bivšem Sovjetskom Savezu i da njegove posljedice mogu biti slične onima koje su slijedile iz njemačkog autoritarizma” (Meštrović, Letica, Goreta, 1993:13). Naša interpretacija zbivanja oko raspada Jugoslavije bit će izgrađena na sasvim suprotnim pretpostavkama. No da se najprije zadržimo na analizi te tvrdnje koja iskazuje suštinu argumenta citirane knjige. Ako je određena dugotrajna evolucija proizvela određenu autoritarnu strukturu, onda se u pokret može staviti isto tako drugačija evolucija koja će proizvesti drugačiju “dušu”. Prigovor može biti da su takvi kulturni obrasci proizvod procesa dugog trajanja. No to isto tako znači da nisu oduvijek postojali, da su stvoreni, pa onda isto tako da se mogu stvoriti uvjeti koji mogu opet dugo trajati koji će stvoriti drugačiji tip “duše”. Uostalom, zar to ne pokazuje najbolje primjer Njemačke? Gdje je danas taj toliko slavljen autoritarizam njemačke nacije, njene kulture, njene “duše”. Njemačka danas predstavlja os europske integracije i francusko-njemačka osovina okosnica je ujedinjavanja Europe. Kao što francusko-njemački sukob nije bio nikakav sukob različitih duša i kultura, nego je bio odraz određenih geopolitičkih odnosa i strategija. Tako i današnja situacija francusko-njemačke kooperacije predstavlja ne promjenu “duše”, nego je to odraz nove geopolitičke situacije u Europi.

Baza tih interpretacija jest to što one polaze od toga da postoji neka “dublja” struktura koja uvjetuje trajne tendencije koje se onda pokazuju u određenim društvima. Ta “dublja” struktura uvjetuje dakle da imamo nemogućnost demokracije u Rusiji, “endemičnu tendenciju” k etničkom konfliktu u Istočnoj Europi, ili obrnuto, tendenciju k demokraciji gdje god imamo anglosaksonsku dominaciju i slično. U modernoj sociologiji interpretativna shema takvih objašnjenja se izvodi iz “kulture”, a u sociologiji i teoretski misli devetnaestog stoljeća, to je bila “narodna duša”, “nacionalni karakter” ili “Volkerpsychologie” W. Wundta. Kao što znamo, u socijalnoj misli na ovim prostorima to je baza za Cvijićeve antropologiju, Dvornikovićevu “Karakterologiju Jugoslavena”, i u znatnoj mjeri teoretska nastojanja Dinka Tomašića. U gore citiranoj knjizi Meštrovića i dr. to je oživljavanje Belachovih “habits of the heart”.

Problem s takvim objašnjenjem jest da osim ako ne smatramo da su karakteristike grupnog ponašanja biološki uvjetovane — ostaje otvoreno pitanje kako su formirani određena kultura, tradicija, nacionalni karakter.

“Ako jednom priznamo da je tradicija uvjetovana nekim inicijalnim uvjetima, sasvim je konzistentno postaviti pitanje zašto uvjeti u jednoj drugoj vremenskoj točki ne bi mogli radikalno promijeniti tradiciju” (Collins, 1999:111).

Ukoliko je historijski razlog u slavenskom autoritarizmu, u autokratskom karakteru Bizanta, a poštivanje ljudskih prava na Zapadu ukorijenjeno u reformaciji, američkoj revoluciji i/ili francuskoj revoluciji — onda znači da postoje uvjeti koji mogu promijeniti tu autoritarnu tendenciju i da postkomunizam, europska integracija, panatlantski savez mogu igrati istu ulogu kakvu su imali reformacija ili američka revolucija.

Teorije “narodne duše”, “kulturnog determinizma” čitaju povijesne tokove unatrag. Ako je u Njemačkoj zavladao nacizam, onda je to posljedica nužnog toka događaja koji neumitno vodi k tom raspletu. Tako Lukacs u podnaslov svojeg “Razaranja uma” stavlja “put iracionalizma od Schellinga do Hitlera” kao da su Hitler i nacizam predodređeni duhovnim strujanjima u Njemačkoj i kao da nikakav drugi put nije bio moguć. U stvari u takvoj *post-hoc* interpretaciji ne vidi se da u devetnaestom stoljeću Njemačka nije u ključnim dimenzijama modernizacije odskakala od ostalih evropskih zemalja. Dapače, ona je nadmašivala ostale zemlje u birokratskom univerzalizmu, religijskoj sekularizaciji i postreligijskoj kulturi. Njemačka ekonomska modernizacija zaostajala je za Francuskom i Engleskom u periodu 1650—1850, ali je nakon tog perioda smanjila jaz i oko 1880. prestigla je Francusku (Collins, 1999). Kulturna modernizacija, univerzitet, kulturni avangardizam, bili su prisutniji u Njemačkoj nego u Engleskoj. Kako je takva zemlja proizvela nacizam, rezultat je kontingentnih promjena u geopolitici a ne neke autoritarne strukture njemačkog karaktera koja bi neumitno dovela do nacističke diktature i rasizma. Komotnije je *post-hoc* kopati po tendencijama koje vode k autoritarizmu nego pronalaziti uvjete koji su proizveli nacizam. Ne samo da je komotnije, nego je i utješnije. “Ako je Njemačka uglavnom slijedila isti put institucionalnog razvoja kao i ostala zapadna društva, onda se korijeni nacizma moraju tražiti na mnogo neugodnijem mjestu: u uvjetima koji su zajednički svima” (Collins, 1999:172).

U ratu u Jugoslaviji tako se pokušava “razumjeti” srpska sklonost k ekspanziji i genocidu kao nešto što proizlazi iz srpske “duše” koja se očituje već u *Gorskom vijencu*, pa ispada da od *Gorskog vijenca* do “etničkog čišćenja” postoji jedan kauzalni tok koji nužno proizvodi rezultat kakav se zbilo u raspadu Jugoslavije. Naravno, ni druga strana ne ostaje dužna i pronalazi “genocidnost” hrvatskog naroda koja kulminira u ustaštvu. Postojanje paralelnih historija u takvim se pristupima zanemaruje i tadašnji rezultati (nacizam u Njemačkoj, ustaštvo u Hrvatskoj ili Miloševićeva imperijalna i genocidna politika u raspadu Jugoslavije) opisuju kao nužno pretkazane. To da uz autoritarne tendencije postoje uvijek i paralelne liberalne i oslobađajuće tendencije potiskuje se u stranu. Onda se ne vidi da je Njemačka bila u mnogim dimenzijama društvo modernije nego Engleska, da je u Srbiji postojala liberalna tendencija, da je Hrvatska osim antisrpsstva bila i kolijevka jugoslavenstva i liberalne tradicije.

Meštrović i dr. (1993:19) pozivaju se na Tomašića i njegovu teoriju koja pad Jugoslavije pod komunizam izvodi iz slavenske duše sklone autoritarizmu ili bolje rečeno iz dominacije gorštaka nad mirnim poljoprivrednicima iz dolina. No podrška komunizmu nije svojstvena pojedinim grupama zbog njihovih karakteristika, nego proizlazi iz geostrateškog, ekonomskog i socijalnog položaja i sukoba koji grupu karakteriziraju. Kao što pokazuje Burks (1961), podrška komunizmu bila je raširena kod manjinskih grupa Židova, Mađara i drugih. Manjinski položaj, a ne nekakva kulturna supstanca uzrok je podrške komunistima. To je bio više “racionalni izbor” nego izražavanje slavenske autoritarne duše. Manjine podržavaju komuniste jer smatraju da oni bolje izražavaju njihove interese. Mađari, na primjer, zato što je Kominternu obećala da će revidirati Versailles i da će Mađarskoj biti vraćeni teritoriji koje je izgubila nakon Prvog svjetskog rata. Isto tako u analizi rezultata izbora za ustavotvornu skupštinu 1920, Banac pokazuje (1984:330) kako uspjeh KPJ ovisi o izražavanju nezadovoljstva “perifernih” jugoslavenskih nacija centralističkom politikom. Relativni uspjeh u Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu i Metohiji objašnjava se time. Tamo gdje postoje “nacionalne” anticentralističke partije, kao u Hrvatskoj i Slavoniji te u Sloveniji, nezadovoljstvo se hrani glasovima. Dakle ne duša, nepromjenljive karakteristike, nego interesi i percepcije geopolitičkih odnosa i kako se oni preklapaju sa interesima određenih grupa određuju podršku komunistima. Konzekvenca takva determinističkog pristupa baziranog na “narodnoj duši” jest da demokratska politika i tržišna ekonomija nemaju perspektivu na ovim prostorima jer je “narodna duša” u suprotnostima s takvim institucionalnim porecima. Onda se prognozira kako je Istočna Europa potonula u autoritarizam nakon ustanovljenja nacionalnih država posli-

je raspada Austro-Ugarske nakon prvog svjetskog rata; tako će i “demokratska” epizoda po raspadu komunizma biti samo privremena.

Koliko se dugo neka ideja zadržava, zavisi i o tome koliko dobro ispunjava funkciju davanja koherentnog pogleda na svijet koji je opet u skladu s intencijama grupe koja prihvaća/odbija određenu ideju. Na jednom drugom mjestu (Županov, Sekulić, Šporer, 1996) ustvrdili smo da je takav pogled na uzroke sukoba imao funkciju opravdanja “neintervencije” zapadnih sila i da tomu može zahvaliti svoju popularnost. Ako je sukob izraz “duše naroda”, onda nema mogućnosti da se on zapriječi ma kakvom vanjskom ili unutrašnjom intervencijom. Mora se priznati da su neki od glavnih aktera uspjeli promijeniti svoje mišljenje. Devedesetih smo bili svjedoci raspređanja o “tisućgodišnjem konfliktu” od strane državnika koji su zapravo time branili tezu o neintervenciji koja je uzaludna dok se sukobljene strane ne “istutnje”. Tako Clinton izjavljuje da sukobi u Bosni idu pet stotina godina unatrag, “a neki bi rekli i tisuću godina” (Cohen, 1998:397—398). Na taj način političari ponavljaju teze razvijene od Rebece West preko Roberta Kaplana do modernizirane verzije Samuela Huntingtona. Kissinger govori o endemičkom etničkom konfliktu na Balkanu koji traje stoljećima (Kissinger, 1999), naravno, zato da bi opravdao tezu da nema smisla intervenirati na Kosovu. Clinton je ipak “povukao” i “pokajao se” za svoje izjave o tisućgodišnjoj mržnji u 1999 (K. Q. Seelye, 1999).

Takvo je objašnjenje sasvim u skladu s osnovnim samorazumijevanjem nacionalističkih ideologija. Doduše, u hrvatskom slučaju neke se implikacije takve pozicije odbacuju jer “naš” je nacionalizam “zapadni”, mi smo dio “zapadne civilizacije”, pa vidite da nas i Huntington smješta na Zapad, Zapad nas “ne razumije” da smo mi dio njega itd. No suština argumenta o “duši” naroda koju nacionalisti eto izražavaju, o nepomirljivosti i “endemičnosti” sukoba, o podjeli, “humanom” preseljenju koje iz nje proizlazi itd., sve to su teze koje se potpuno uklapaju u svjetonazor nacionalnih ideologa i političara. Prema tome takav pristup na neki način nalazi podršku i od strane onih koji gledaju na “istočni” nacionalizam kao na neku inferiornu vrstu ali i od samih protagonista tog “istočnog” nacionalizma jer daje legitimitet njihovoj akciji pošto ona nema alternative jer eto samo izražava historijsku nužnost.

Kao ilustraciju možemo citirati jedan intervju predsjednika Tuđmana: “Hrvati pripadaju drugoj kulturi — drugačijoj civilizaciji nego Srbi. Hrvati su dio Zapadne Europe, dio mediteranske tradicije. Mnogo prije Shakespearea i Molličrea, naši su pisci prevedeni na europske jezike. Srbi pripadaju Istoku. Oni su istočni ljudi, kao Turci i Albanci. Oni pripadaju bizantskoj kulturi... Usprkos sličnosti jezika mi ne možemo biti zajedno” (M. Vorst, 1991:74).

Upravo u traženju uvjeta koji formiraju “tradiciju” nalazi se po našem mišljenju pravi sociološki odgovor na pitanje “narodne duše”, nacionalizma i mržnje koja je buknuła i obilježila proces prijelaza iz komunizma u postkomunizam na ovim prostorima. Pitanje “narodne duše” teško nam može odgovoriti na to kako to da Nijemci koji su bili nosioci fašizma sada odjednom postaju miroljubivi demokratski narod, ili da francusko-njemački sukob koji je na dugi rok određivao europske sukobe danas prerasta u francusko-njemačku osovinu europskog jedinstva, ili da je današnji “uzor” demokracije Švedska u historiji bila ekspanzionističko i ratoborno društvo.

3. *Alternativno objašnjenje* — Nacionalizam kao posljedica geopolitičkih promjena

Rast nacionalizma i konflikta koji je na njemu baziran može se mnogo bolje razumjeti kombiniranjem geopolitike i sociologije konflikta nego posezanjem za dubinskim objašnjenjima narodne duše i kulturnih karakteristika. Detaljnija analiza pokazuje nam da u interakciji elita i populacije koja ih slijedi kauzalni tok ide smjerom geopolitičkih promjena, reakcija elite, mobilizacija masa kroz nacionalizam. Nije činjenica da elite odgovaraju na nacionalistički inspirirani pritisak masa, nego obratno, elite mobiliziraju nacionalistički potencijal kao stra-

tegiju na geopolitički izazov. Kao što u svojoj usporednoj analizi Njemačke, Britanije, Francuske i Srbije kaže Snyder (2000:180—181), niti u jednom slučaju nisu nacionalizam i na njemu inspirirani konflikti jednostavno izraz sukoba nacionalnih grupa. Nacionalizam je uvijek podbadao i stvaran kao instrument od strane političkih elita koje su ga koristile za dolazak, ili opstanak na vlasti. Koliko ga je lakše mobilizirati, to ovisi o historiji prijašnjih sukoba, prisutnosti straha i slično, ali bitno je da svakoj nacionalnoj mobilizaciji prethodi orkestrirana kampanja koja ide “odozgo” prema “dolje”. No bitno je da možemo reći da je inicijalni korak u kauzalnom lancu geopolitička promjena koja mijenja ravnotežu snaga i onda elite koriste nacionalizam kao politički resurs. Situacija sa stvaranjem naših nacionalizama može u prvom redu biti povezana s refleksom periferije na raspad imperija (Otomanskog Carstva i Austro-Ugarske). Kao što sam na jednom drugom mjestu pokazao (Sekulić, 1997) stvaranje i raspadanje Jugoslavije može se najbolje razumjeti iz geopolitičke situacije i reakcije političkih elita na razvoj geopolitičkih kretanja u regiji. Stvaranje Jugoslavije poslije prvog svjetskog rata reakcija je s jedne strane na dugoročni pad utjecaja Austro-Ugarske Monarhije i ranijeg raspada Otomanskog Carstva koji omogućava stvaranje samostalne srpske države u devetnaestom stoljeću, koja predstavlja stožer okupljanja i definiranja Srba u okolnim državama, ali i “uzor” za nesrpske političke elite. S druge strane to je reakcija na redefiniranje geopolitičkog prostora (borba Mađarske, Austrije, Italije i Srbije za sferu utjecaja). Takva situacija ponukala je nesrpske političke elite da se priklone Jugoslaviji kao “najmanjem zlu” od ponuđenih rješenja, a koje je ujedno značilo realizaciju jugoslavenske ideje. No srpska elita u svojoj ekspanziji stvorila je neravnotežu stvarajući Jugoslaviju kao ekspanziju Srbije u mnogo većoj mjeri nego što su to nesrpske elite bile voljne prihvatiti (Banac, 1984). Isto tako raspad Jugoslavije 90-ih rezultat je geopolitičkih procesa: slabljenja prijetnje SSSR-a i raspada komunizma s jedne strane, a privlačne snage europskog (zapadnog) ujedinjavanja s druge. Moramo naglasiti razliku utjecaja sa Zapada u procesima stvaranja i razaranja Jugoslavije. Dok je poslije prvog svjetskog rata kod stvaranja Jugoslavije pritisak iz Italije, Austrije, Mađarske doživljavao kao opasnost koja je gurala političke elite u zajednicu sa Srbijom kao jedinim garantom stabilnosti, kod raspada Jugoslavije u 90-im Zapad je imao ulogu privlačenja, straha da se ne izgubi “vlak za ujedinjenje”. Srbija, JNA sa svojom proruskom, jugoslavenskom i prokomunističkom orijentacijom predstavljala je prepreku hvatanju tog vlaka. Dakle Europa kao “opasnost” i Europa kao “atraktivnost” imaju odlučujuću ulogu o stvaranju i razaranju jugoslavenske države.

Period od sredine osamdesetih godina značio je radikalnu promjenu geostrateškog položaja Jugoslavije, koja je u znatnoj mjeri na novi način produbilo unutarnje podjele. Otupljivanje odnosa SAD — Sovjetski Savez totalno je promijenilo do tada “privilegiran” položaj socijalističke Jugoslavije u odnosima sa Zapadom. “Američko-sovjetsko strateška ravnoteža, napredak pregovora o ograničavanju naoružanja i vojnih snaga između dva bloka, i Gorbačovljeve reforme učinile su jugoslavensku ulogu u NATOvoj politici suvišnom. Sada je Jugoslavija tako postala nepotrebna za vitalnu američku sigurnost. Ona je bila pomaknuta od specijalne kategorije u američkom State Departmentu i međunarodnim organizacijama u kojoj je stajala sama ili dijelila status s južnom Europom, i vraćena u svoju kategoriju prije 1949, definiranu geopolitički, istočne i jugoistočne Europe.” (Woodward, 1995:104). Ta “nepotrebnost” Jugoslavije i gubljenje specifičnog statusa stavlja ju u kompeticiju s ostalim komunističkim zemljama koje također počinju žuriti da ne “izgube vlak za Europu”, naročito kako postaje jasnije da ih Gorbačov pušta iz orbite i da “Sinatrina doktrina” zamjenjuje Brežnjevljevu doktrinu. (U proljeće 1989. Gorbačov javno odbacuje doktrinu o ograničenom suverenitetu socijalističkih zemalja. S. Woodward tvrdi da je Gorbačov to obznanio jugoslavenskom rukovodstvu prilikom svog posjeta Beogradu u svibnju 1988, iako to ne proizlazi iz javnih saopćenja niti iz ikakvih pratećih dokumenata.) Kada dolazi do zaokreta i buduća integracija Europe postaje realna mogućnost, Jugoslavija se nalazi u novom položaju. Ona više nije “miljenik” Amerike i Europe kao zemlja izvan sovjetskog bloka i ujedno socijalistički refor-

mator (samoupravljanje), po čemu je imala bitno drugačiji status od ostale dvije europske socijalističke zemlje koje su izvan sovjetske orbite: Rumunjske i Albanije, jer one svoju vanjsko-političku nezavisnost popraćuju unutrašnjom ortodoksijom. Sada se pozicije u utrci prema integraciji počinju redefinirati i odjednom Jugoslavija više nije “na čelu”. “Zapadne vlade počele su objavljivati da su zemlje Centralne Europe bolje pripremljene za ekonomsku i političku tranziciju od socijalizma ka kapitalizmu i od Istoka prema Zapadu od onih na jugoistoku Europe” (Woodward, 1995:105). Ja ne bih rekao da je to trebalo posebno objavljivati, nego je to postajalo jasno svim akterima u toj utrci. Otežavajuća okolnost za Jugoslaviju bila je da “crta” koja dijeli Istočnu od Jugoistočne Europe prolazi kroz njenu sredinu. “Historijski-kulturni kriterij, uvelike onaj Mitteleurope, rimokatolicizma i habsburške tradicije, sjekli su točno kroz centar Jugoslavije” (Woodward, 1995:105). U to vrijeme počinju velike kulturološke debate, oživljavanje diskusija o “Mitteleuropi” koje vidimo nisu izronile same od sebe, ili proizašle od strane intelektualca koji su se odjednom “sjetili” srednjoeuropske tradicije, nego su rezultat dubokih geopolitičkih pomjeranja na europskom tlu. To ubrzava utrku zapadnog dijela Jugoslavije prema Europi, sjetimo se samo parole slovenskih komunisti “Europa zdaj” (Europa sada) koja percipira svoj “istok, balkanski dio” kao otežanje na tom putu. Dok se ne može poreći da je u početku tog procesa “istočni dio” Jugoslavije također ulazio u istu trku prema Zapadu, strateški odgovor tog “istoka” je sasvim drugačiji. Ne podjela Jugoslavije, kao iz perspektive jugoslavenskog “zapada”, jer “istok” otežava integraciju s Europom, nego čvršće privijanje uz “jugoslavenski zapad”, da bi se preko njega ušlo u Europu. No ubrzo dolazi do obrtanja te strategije u specifičnom savezu vojnog vrha i Miloševićeva vodstva. Vojni je vrh paranoidno vidio zavjeru Zapada usmjerenog na rušenje Jugoslavije ignorirajući činjenicu da nema zavjere, nego da Jugoslavija jednostavno postaje manje važna kako blokovska podjela svijeta prestaje biti glavna determinanta svjetske politike. U toku prvog otvorenog sukoba JNA i Slovenije bilo je frapantno slušati tapnje vojnog vrha o njemačkoj intervenciji, produženju drugog svjetskog rata, i to upravo u trenutcima kada se geopolitička karta nastala kao rezultat svjetskog poretka nakon drugog svjetskog rata počela definitivno mijenjati a blokovske podjele prestajale važiti. (Takvo je ponašanje JNA konzistentno s opisom Veljka Kadjevića koji daje Zimmermann (1995:10) kao čovjeka paranoidno opsjednuta Njemačkom, koju vidi kao usmjerenu na to da Balkan inkorporira u Četvrti Reich.) Ta je podjela kulminirala onda u otvorenoj podršci Miloševićevog režima neuspjelom pokušaju kolovoškog puča u Moskvi koji bi garantirao nastavljanje blokovske podjele, a koja bi sa svoje strane ponovno uspostavila ravnotežu u kojoj bi opstanak Jugoslavije bio izvjestan.

4. Usporedba i objašnjenja — Nacionalizam, kultura, geopolitika

Nacionalizam i nacionalni identitet imaju različitu ulogu u “kulturološkom” i geopolitičkom pristupu. Dok je u kulturološkom (kao i u nacionalističkim ideologijama) nacionalni identitet “nezavisna varijabla”, on uvjetuje raspadanje i stvaranje država — u geopolitičkom pristupu on je “zavisna varijabla”, tj. u velikoj mjeri slijedi geopolitičke promjene. U procesu restrukturiranja geopolitičke scene u toku raspada komunizma unutarnji razdor Jugoslavije povećao je intenzitet nacionalnog identiteta. Na pitanje izaziva li nacionalni identitet konflikt ili konflikt povećava identitet, u skladu s konfliktnom teorijom možemo dati odgovor: da konflikt povećava intenzitet identiteta, a ne obratno. Kulturološka teorija ima problema objasniti “mirne” periode u međunacionalnim odnosima. Ako je određena grupa, kultura predodređena za konflikt, za mržnju, kako onda objasniti periode kada nema mržnje ili konflikta. Izlaz iz toga kulturolozi traže onda u pritisku “odozgo” pa tako nemamo međunacionalnih konflikata zbog komunističke diktature. U našem konkretnom slučaju, po toj interpretaciji, KPJ/SKJ kroz diktaturu je onemogućavao izražavanje sukoba, koji je latentno tinjao. Nacionalni je identitet postojao kao mobilizacijski potencijal, kao naboj koji je čekao da eksplodira kada se poklopac koji ga pritiska makne. U stvari malo što govori u prilog takvoj inter-

pretaciji latentnog konflikta. Kada bi to bilo tako, onda bi period od poslije drugog svjetskog rata pa do raspada Jugoslavije bio karakteriziran stalnim lokalnim konfliktima koji se suzbijaju akcijom iz centra ili "odozgo". Međutim u stvarnosti ne opažamo bujanje takvih lokalnih konflikata. Nemamo konflikte među hrvatskim i srpskim selima, povremeno izbijanje "pogroma" jedne grupe protiv druge, getoizaciju i konflikte u gradu. U Jugoslaviji nema onoga što se naziva "komunalni konflikt", koji karakterizira na primjer Indiju. Odgovor da je to tek prikriveno represijom nije dovoljan jer takvi "komunalni konflikti" izbijaju i u autoritarnim i diktatorskim režimima, na primjer u Indoneziji, Maleziji i drugdje. Ono što opažamo više je sukob među elitama koji nacionalni identitet mobiliziraju kao resurs u određenim trenucima. Mobilizacija identiteta ide odozgo prema dolje. Dakle nisu konflikti izbijali zato što bi ljudi počeli napadati jedni druge na ulicama i u svakodnevnom kontaktu, nego obratno, svakodnevnici postajali su zategnuti i prekidani su kao posljedica propagande koja je išla odozgo: "informacije" dobivene od nekoliko informatora pokazuju kako politika postaje prijeporna, ona zateže prijateljstva po nacionalnosti. Ili se diskusija s prijateljima o općim pitanjima i politici izbjegava u cilju očuvanja prijateljstva, ili se prijateljstvo obustavlja, i okreće se za diskusiju o tim pitanjima prema pripadnicima iste nacije s kojima je slaganje izglednije (Oberschall, 2000:993). Potpuno istu priču govore nam podaci o "miješanim" brakovima, o nepostojanju etničko-nacionalnih "geta" ili koncentracija po gradovima. Doduše ta su dva posljednja fenomena mnogo karakterističnija za urbanu populaciju nego za ruralnu pa možemo reći da nacionalnost nije važna kod urbanih brakova, kao i to da nacionalno miješanje po gradovima ne negira činjenicu postojanja nacionalno izoliranih sela. Ta urbano-ruralna razlika navodi mnoge poslije da govore o tome kako rat u Bosni ima dimenziju "osvete" sela nad gradom i da je bombardiranje Sarajeva osveta gorštaka nad urbanim stanovništvom. To naravno ne negira da identitet postoji kao "resurs", ali on mora biti mobiliziran kao posljedica "unutarnjeg geopolitičkog" sukoba. Najbolji je primjer 1971. i mobilizacija nacionalnog resursa od strane hrvatske političke elite. Istim putem ide Milošević u drugoj polovini osamdesetih, jedino u njegovu slučaju ne postoji više jak centar koji bi ga mogao zaustaviti mobilizacijom koalicije kao što je to bila Titova akcija 1971 (Bilandžić, 1999:629—630).

U skladu s geopolitičkim pristupom mi bismo formulirali hipotezu da je prihvaćanje integralnog nacionalizma što ga HDZ pospješuje ali koji mu i olakšava dolazak i opstanak — rezultat vanjskog pritiska, a ne nikakve imanentne "narodne duše". Naravno, time ne želimo reći da je buđenje nacionalizma čista "zavisna varijabla", automatska reakcija na neke vanjske okolnosti. Integralni nacionalizam sadržan je u potencijalnom repertoaru odgovora koji ima svoju razvojnu putanju od devetnaestog stoljeća nadalje. No njegova maligna manifestacija nije neka nužnost koja proizlazi iz unutarnjih karakteristika stanovnika ovih područja, nego samo jedan od mogućih odgovora koji se može mobilizirati u danim okolnostima. Kao što su raspad Jugoslavije i njena okupacija u drugom svjetskom ratu omogućili dominaciju integralnog nacionalizma, tako je raspad komunizma i Miloševićevo i srbijansko korištenje integralnog nacionalizma u tom procesu potpomoglo mobilizaciju integralnog nacionalizma u Hrvatskoj. Snyder (2000) pokazuje kako u uvjetima slabe demokratske tradicije i nepostojanja infrastrukture koja je neophodna za funkcioniranje demokracije (nezavisno sudstvo, a posebno sredstva masovnog komuniciranja) inicijalna demokratizacija upravo pospješuje nacionalističku mobilizaciju. Integralni je nacionalizam dakle jedan od mogućih odgovora koji se može mobilizirati kao reakcija na određeni tok događaja. Drugi mogući odgovori također su potencijalno prisutni i u skladu s okolnostima mogu postati dominantni. Integralni nacionalizam, liberalni nacionalizam i liberalizam u Hrvatskoj išli su na primjer ruku pod ruku u procesima koji su vodili prema 1971. i teško je odgovoriti na pitanje kakav bi bio rasplet njihova međudnosa jer je proces razvoja naprasno prekinut intervencijom političkog centra. Hrvatska "šutnja" na Miloševićevu transformaciju od reformskog komunizma prema integralnom nacionalizmu bila je uvjetovana "bremenom" koji je Savez komunista Hrvatske nosio još od 1971. U periodu rastakanja svjetskog komunizma, duboke krize samoupravnog so-

cijalizma u Jugoslavije kao federacije ustanovljene na Ustavu iz 1974, ljudi koji su na vlasti u Hrvatskoj došli, jesu oni koji su došli nakon smjene lidera “proljeća”. Bez obzira na njihovu unutrašnju diferencijaciju na “reformsko” i “ortodoksno” krilo, i jedno i drugo bilo je opterećeno činjenicom dolaska na vlast gaženjem reformizma iz 1971. Dakle struja koja je nosila reformski val unutar partije (SK) nije željela niti bila spremna da prihvati eksplicitnije nacionalističke ciljeve u reformskom procesu (iste prepreke nisu karakterizirale reformsko rukovodstvo Slovenije koje je zajahalo reformski ali i nacionalistički val, a Milošević u Srbiji koji je napustio reformski za račun nacionalističkog). Jedan od razloga za to svakako je bio i taj što je na taj način SK Hrvatske predstavljao garanta srpskoj manjini u Hrvatskoj. To se uostalom i pokazalo na prvim demokratskim izborima, gdje je većina hrvatskih Srba glasala za SDP-SKH i omogućila mu značajan uspjeh od 30% glasova, koji međutim nije bio pretočen u adekvatnu reprezentaciju zbog dva glavna razloga. Prvi je većinski izborni sistem, sistem čiji je tvorac SDP-SKH, koji je omogućio dvotrećinsku većinu HDZ-u na osnovi 45% osvojenih glasova. Drugi je odluka ostalih demokratskih stranaka da isključe bivše komuniste iz svakog koaliranja. To je “reformirane” komuniste gurnulo u izolaciju, što je istovremeno značilo i izručivanje hrvatskih Srba Miloševiću i srpskim ekstremnim partijama. Reformirani komunisti poslije su sasvim promijenili svoj “imidž” i u procesu svoje definitivne socijaldemokratizacije napustili su pretenziju zastupanja srpske manjine u Hrvatskoj. U siječanjskim izborima 2000. ima indikacija da je jedan dio Srba u Hrvatskoj dao svoje glasove SDP-u a ne nacionalnim srpskim partijama u cilju da osiguraju poraz HDZ. Je li to trajniji proces ili samo “strateško glasanje” da se makne HDZ — ostaje da se vidi.

Vanjski pritisak iz Srbije mobilizirao je unutarnji odgovor iz Hrvatske u kasnim osamdesetim. Na integralni nacionalizam iz Srbije Hrvatska (HDZ) odgovorila je mobilizacijom integralnog nacionalizma u Hrvatskoj. Odgovor liberalnog nacionalizma (koji je zagovarao znatan dio Koalicije narodnog sporazuma) ili reformskog socijalizma (koji je zagovarao SDP) potučen je. Hrvatska je u svojem odgovoru poslala istim stazama na koje je Milošević gurnuo Srbiju.

Ta shema, koja se bazira na ideji geopolitičke promjene kao nezavisne varijable a nacionalizma kao zavisne varijable, a i čitava diskusija koja fenomene “djeli” na nezavisne i zavisne varijable (uzroke i posljedice) — može izgledati kao pojednostavnjenje složene stvarnosti. Možemo reći da ono to i jest i da nam ovdje više služi kao naglašavanje razlike između “kulturološkog” i “geopolitičkog” pristupa. Društvo je složen sistem sa stalno djelujućim sistemom povratne sprege među fenomenima. To u našem slučaju znači da kada jednom imamo promjenu u intenzitetu nacionalnog identiteta, on povratno može djelovati kao samostalna nezavisna varijabla koja pojačava samu sebe i onda povratno djeluje na varijablu koja je izazvala promjenu na početku. Kada se intenzitet nacionalizma poveća kao posljedica geopolitičkih promjena, on postaje faktor koji ima nezavisno djelovanje na aktere i događaje.

Kao i u svakom složenom sistemu, ovdje imamo na djelu nekoliko kauzalnih puteva. Jedan je geopolitička promjena koja dovodi do mobilizacije elita i traženja novih legitimizacijskih principa nakon propasti komunizma (samoupravnog socijalizma). Ta potonja potkopana je dugotrajnom ekonomskom krizom i vidljivom nesposobnošću takva sistema da osigura ekonomski rast. Ta je nesposobnost dugo prikrivana kroz “geopolitičku važnost” koja omogućava Jugoslaviji preživljavanje. Smanjenjem geopolitičkog značaja Jugoslavije odsijeca se potencijalni izvor kredita i ostale ekonomske pomoći na kojoj je sistem u stvari živio. Alternativni princip legitimiteta za kojim elite posežu jest nacionalizam i počevši sa Srbijom u osamdesetima, on izrasta u jedan sistem s povratnom spregom, gdje nacionalna mobilizacija u jednoj jedinici pojačava nacionalnu mobilizaciju u drugoj. Sporno je naravno gdje taj ciklus mobilizacije počinje. Moglo bi se argumentirati da je početak tog ciklusa u albanskim demonstracijama u 1981, koje razbijaju “mir” nakon Titove smrti. Kao što kaže Bilandžić:

“Dogadaji na Kosovu kao i problemi jugoslavenskog federalizma, zatim stagnacija samoupravljanja, ekonomska kriza, nezaposlenost, pad životnog standarda itd., produblji-

vali su neraspoloženje i frustraciju, gnjev i ogorčenje, apatiju i pesimizam, u naglom porastu bila je sumnjičavost, nepovjerenje pa i nacionalna mržnja. U Srbiji se počelo širiti uvjerenje da samo srpski narod nema svoje države u jugoslavenskoj federaciji. U takvoj zagrijanoj atmosferi srpsko rukovodstvo je odmah poslije nemira na Kosovu otvorilo pitanje konstitucije Srbije kao države i kao samoupravne zajednice u jugoslavenskoj federaciji. Točnije i preciznije rečeno otvoreno je pitanje redefiniranja položaja AP Vojvodine i AP Kosova u SR Srbiji, a time i pitanje jugoslavenskog federalizma.” (Bilandžić, 1986:1979)

Nakon tog početnog utjecaja geopolitičke promjene koja podiže razinu nacionalnog identiteta, uspostavljaju se dva procesa koji sistemom povratne sprege pojačavaju razinu nacionalne svijesti. Jedan je proces u kojem konflikt s vanjskom grupom pojačava unutarnju koheziju, reafirmira identitet grupe i jasno definira granice prema socijalnom svijetu koji okružuje grupu u pitanje.

“Konflikt s nekom drugom grupom dovodi do mobilizacije unutarnjih energija članova grupe i kao posljedicu povećava unutarnju koheziju grupa” (Cosser, 1956:95).

Tko smo “mi”, u velikoj mjeri ovisi o tome kako se borimo protiv drugih. Granice među grupama postaju jasnije. Periodi međuetničkog mira počinju rastakati jasno zacrtane granice među grupama. U Jugoslaviji taj je proces označen povećanim brojem pojedinaca koji se izjašnjavaju kao Jugoslaveni u nacionalnom smislu. Rastući broj Jugoslavena u Hrvatskoj mučio je u nacionalističkoj svijesti jasno zacrtane granice između Hrvata i Srba uspostavljajući prijelaznu kategoriju koja je od diskontinuiteta među nacionalnim grupama stvarala kontinuitet. Kada je u popisu stanovništva 1981. broj Jugoslavena znatno porastao, i to najviše upravo u Hrvatskoj, to je izazvalo nervoznu reakciju ne samo među otvorenim nacionalistima, nego i među “partijskim kadrovima”. Najžešći je tada bio Dušan Bilandžić, koji je odbacivao svaku mogućnost da se formira jugoslavenska nacija, a Jugoslaveni optužili su ga da su antifederalisti, zagovornici centralizma i da smatraju jugoslavenstvo nekako “višim” od hrvatstva.²

Bilandžić optužuje jugoslavenstvo za iščezavanje Hrvata u Vojvodini i time se pridružio onima koji su istom logikom optuživali jugoslavenstvo za iščezavanje Srba u Hrvatskoj. Ta grupa poslije raspada Jugoslavije iščezava. Dok je jedan njen dio svakako fizički napustio Hrvatsku, drugi je dio jednostavno optirao za hrvatski identitet ignorirajući one dimenzije identiteta koje su ih prije činili Jugoslavenima. Miloševićev pritisak dakle pojačava intenzitet nacionalnog osjećaja, ali i utvrđuje granice prema grupama koje su u normalnim prilikama porodne.

Drugi paralelni proces jest centralizacija moći jer veliki ratovi uvijek proizvode velike vođe oko kojih se ljudi okupljaju i slave ih. To naravno ne vrijedi samo za Hrvatsku — ako pogledamo Ameriku, na primjer G. Washington jest veliki vođa revolucije, D. Eisenhower mogao je postati predsjednik zahvaljujući ratu kao što bi danas Colin Powell mogao igrati i veću političku ulogu nego što ju sada ima. Koliko velike ličnosti koriste potencijale centralizacije, pitanje je drugog spleta okolnosti. No centralizacija u stanju vanjske opasnosti uvijek vodi k ugušivanju unutarnjeg disidentstva, unutarnje opozicije i propagandnoj akciji elite k mobilizaciji identiteta i ugušivanju alternativnih identiteta i/ili pogleda. Ta centralizacija ima za konzekvencu podizanje razine nacionalnog identiteta, veće homogenizacije ali i konflikta na dulji rok. Kao što kaže Cosser:

“Što više konflikt među grupama vodi do forsirane komformnosti, to je veća akumulacija neprijateljstava i to vjerojatniji grupni konflikt u budućnosti”. (Turner, 1974:116)

Prema tome opći zaključci koje možemo izvući iz dosadašnjih razmatranja jesu slijedeći:

² Sociološku analizu formiranja Jugoslavena kao posebne skupine vidi u Sekulić, Hodson, Massey 1994.

1. Integralni se nacionalizam u Hrvatskoj razmahuje kao odgovor na integralni nacionalizam iz Srbije. Unutarnja homogenizacija nastupa kao klasični odgovor na ugrožavanje izvana.

2. Mobilizacija na liniji integralnog nacionalizma nije u tom času u suprotnosti s težnjom da se postane "dio Europe". Put k Europi, koji je istaknut kao važan cilj svih aktera u drami raspada jugoslavenskog socijalizma, vodi preko integralnog nacionalizma. Njegova antikomunistička legitimacija promatra se kao dovoljna garancija da je to put prema Zapadu, kamo Hrvatska i Hrvati po vlastitoj percepciji spadaju. Jedino što ih sprečava u njihovom putu na taj Zapad jest "istočna", "balkanska" Srbija i njen nacionalizam. Dok je "naš" nacionalizam zapadni nacionalizam, srpski je "istočni" i taj nas sprečava u našim opravdanim težnjama.

5. Ima li integralni nacionalizam budućnost?

Ako su prethodne hipoteze točne, onda je opadanje integralnog nacionalizma ovisno o spletu procesa.

1. Prvo, ako je integralni nacionalizam uvelike objašnjiv kao odgovor unutarnje homogenizacije na vanjski pritisak, onda će njegova intenzivnost slabjeti sa slabljenjem vanjskog pritiska. Kako je Miloševićev pritisak slabio, kako je situacija u Bosni i Hercegovini bivala manje prjeteća i manje pogodna za mobilizaciju, tako je i jedan od ključnih izvora integralnog nacionalizma kao dominirajuće ideologije počeo slabjeti. Vjerojatno je zadnji korak u promjeni percepcije opasnosti bila NATO-vo bombardiranje Srbije kao odgovor na "etničko čišćenje" na Kosovu. Postalo je jasno da Milošević postaje tigar bez zuba i da njegove mogućnosti nasilne intervencije u Hrvatskoj kopne.

To se može izvesti iz sociološkog konteksta što pak ga možemo naći naznačena u Cose-rovoj interpretaciji Simmela. Grupe u konfliktu (posebno ako su visoko rigidne) imaju tendenciju traženja neprijatelja (unutarnjeg i/ili vanjskog), makar njega više i nema, da bi se proizveli uvjeti za održanje unutarnje kohezije.

"Kompletna pobjede grupa nad neprijateljem, ne znači uvijek potpunu sreću (...) Pobjeda snižava energiju koja proizvodi jedinstvo grupe i snage disolucije koje uvijek djeluju postaju jače (...) Unutar pojedinih grupa može biti politički mudro da se nađu neprijatelji da jedinstvo članstva ostane efektivno i da grupa ostane svjesna svoje jedinstvenosti kao svog vitalnog interesa" (Coser, 1956:104).

Srpski nacionalistički slogan "Samo sloga Srbina spašava" ima svoje lokalne varijante kod svih nacionalnih grupa — "jedinstvo" (visoka razina nacionalne svijesti), netolerancije prema unutrašnjim neprijateljima. Tuđmanov režim tako nastavlja običaj, preuzet iz komunističkog režima, tretiranja opozicije kao "objektivnog neprijatelja" koji makar i "nesvjesno" služi vanjskom neprijatelju, tj. snagama kapitalizma, imperijalizma i sl. U nacionalističkoj Hrvatskoj unutarnja opozicija bila je sastavljena od "političkih amatera" nesposobnih da shvate "državnu politiku", "državni razlog". M. Čulić pobrojao je sve epitete koje je predsjednik Tuđman upotrijebio za opoziciju: "diletanti, smušenjaci, bezglavnici, stoka sitnog zuba, guščad" (Čulić, 1999:118). To je konstantna linija nacionalizma, koji politički pluralizam promatra kao nešto što "cijepa nacionalno biće". Tako Ante Pavelić proglašava djelovanje "stranaka i strančica" štetnim po hrvatsku slobodu (T. Macan, 1998:29).

2. Drugi element koji je postao sve više očigledan jest da postoji suprotnost između integralnog nacionalizma kao glavne ideološke osnove režima u Hrvatskoj i integracije u Europu. Dok prijašnja percepcija nije uvidala postojanje takve suprotnosti (ili čak ako je ona i uvidana, zbog opasnosti od srpskog nacionalizma bivala je od drugorazredne važnosti), s opadanjem straha od srpskog nacionalizma proeuropski ciljevi postaju sve važniji. Potpora integralnom nacionalizmu opada kako on biva sve većom preprekom za integraciju sa Zapa-

dom, što je bilo početni cilj i os mobilizacije hrvatskog nacionalizma. Kontradikcija želje za integracijom sa Zapadom i integralnog nacionalizma kao sredstva te integracija može se dobro očitati iz evolucije hrvatsko-njemačkih odnosa. Idila s Njemačkom prestaje od kada ona zauzima jasniji antinacionalistički stav (pogotovo od kada na vlasti demokršćane zamjenjuju socijaldemokrati). Možda se u tom stavu prema Njemačkoj najbolje vidi nerazumijevanje činjenice da se ujedinjenje Njemačke i razumijevanje Njemačke za nacionalne težnje ne proteže na integralni nacionalizam, nego samo na modernizacijsku dimenziju nacionalizma. Savez Njemačke s ustaškom državom bio je baziran na rasizmu i nacionalističkoj ideologiji. Podrška Njemačke postkomunističkim hrvatskim aspiracijama bazirana je na modernizmu i temeljnim vrijednostima antifašističke Europe. Onoga časa kada je HDZ-ov režim pokazao u punom sjaju svoje integralno-nacionalističko lice i Hrvatsku od žrtve pretvorio u “ravnopravnog partnera” u dijeljenju Bosne i divljanju prema nacionalističke euforije, njemačka je podrška iščezla. Hrvatski integralni nacionalizam našao se u dubokom kontradiktornom položaju. S jedne strane on stalno naglašava kako je on prozapadni ili u svojoj ekstremnoj formi kao u gore citiranom odlomku Tuđmanova intervjua kako upravo ne može opstati u istoj državi sa Srbima jer oni predstavljaju Istok. No istovremeno današnji je Zapad duboko antinacionalistički i odbacuje svaki pokušaj zasnivanja legitimiteta političke akcije na integralnom nacionalizmu.

Konačni udarac koji je iznio na vidjelo svima kojima to možda do kraja nije bilo jasno da integralni nacionalizam nije moguć kao put u europsku integraciju — bila je intervencija NATO-a na Kosovu. To je bilo konsolidiranje Zapada i njegov zakašnjeni definitivni odgovor na Miloševićev integralni nacionalizam. Izvjesna nelagoda kojom je hrvatski režim pratio intervenciju u Srbiji, indikator je prepoznavanja te bitne poruke. To nije bila akcija samo protiv Miloševića kao protivnika u sukobu hrvatskog i srpskog miniimperijalizma³, nego je to bila i akcija protiv Miloševića kao glavnog protagonista integralnog nacionalizma, dakle suštinski iste ideologije na kojoj je bila zasnovana HDZ-ova vladavina. (U toj usporedbi nije bitno što mnogi analitičari smatraju Miloševića “oportunističkim nacionalistom” a Tuđmana “iskrenim”. “Za razliku od Miloševića koji je nošen težnjom za vlašću, Tuđman je opsjednut nacionalizmom” /Zimmermann, 1995:7/; efekti su isti). Svi oni koji su podržavali HDZ na put u Europu ne uviđajući suprotnost između cilja i taktike njegova dosizanja, sada su pred dilemom. Ta je dilema osnova za bifurkaciju na one koji ostaju vjerni integralnom nacionalizmu i one koji odbacuju sredstvo (integralni nacionalizam) da bi ostvarivali cilj (Hrvatska kao dio Europe i Zapada). Na taj način može se reći da bombardiranje Srbije nije samo pridonijelo padu Miloševićevog režima, nego je indirektno pridonijelo i padu HDZ-ova režima u Hrvatskoj.

5.1. Od težnje k integraciji prema bauku globalizacije

U osamdesetim godinama postojao je strah da će se zbog prevladavajućih elemenata socijalističkog sistema propustiti vlak europske integracije koji neumitno kreće naprijed. Integralni nacionalizam potiskuje socijalizam kao sredstvo za dosizanje cilja Hrvatske u Europi. Kako postaje jasnije da su integracija u Europu i integralni nacionalizam inkompatibilni, a paralelno sa slabljenjem opasnosti od Srbije koja je snažni motivator integralnog nacionalizma — dolazi do diferencijacije. Potpora integralnom nacionalizmu slabi jer dolazi i do redefiniranja ključnog vanjskog neprijatelja koji treba stvarati osnovu koja hrani integralni nacionalizam. Europa, svijet, svjetska zajednica, od onoga prema čemu se teži postaje ono od čega se bježi. Slabi Srbija i opasnost od nje, ali jača opasnost da nas Europa želi “gurnuti nazad u

³ Ovdje termin *miniimperijalizam* upotrebljavam kao prijevod termina H. Seton-Watsona (1945) i njegova “imperijalizma malih sila”.

Jugoslaviju”, “gurnuti ponovno na Balkan” pa se minuciozno povlače granice Balkana, gdje nekako proizlazi da Hrvatska nikako ne može biti na Balkanu. Tako Europa, ukoliko se sama integrira i postaje čimbenik globalizacije, postaje vanjska opasnost koja počinje zamjenjivati Srbiju i srpski nacionalizam ne samo u smislu “guranja na Balkan”, nego i gubljenja identiteta u globalnim integracijskih procesima.

Novi neprijatelj koji zamjenjuje srpski imperijalizam i integralni nacionalizam koji mu stoji u osnovi, tako postaje globalizacija. Hrvatski nacionalizam tako prevladuje puni put od sredstva koje treba omogućiti integraciju u Europu pod cijenu odcjepljenja od “jugoslaven-skog istoka” do ideologije koja treba sačuvati hrvatsku od zala globalizacije i od iste te Europe. Tu je zapravo i nastao kratki spoj sa socijalnom i ideološkom osnovom koja je hranila hrvatski nacionalizam. Ona se rascjepljuje na one koji hoće nastaviti “put prema Europi” za-počet uoči raspada komunizma i oni koji se žele ograditi od Europe na bazi postignute nacionalne suverenosti. “Pa nismo valjda izborili hrvatsku nezavisnost da bismo se sada podredili europskim institucijama.” Ulogu “Beograda” sada počinje preuzimati globalni kapitalizam, multinacionalne korporacije, Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond. Europa u viziji integralnog nacionalizma od “cilja” postaje “opasnost”. Za sada ta opasnost nije takva da bi se morao tražiti saveznik na Istoku, ali ni taj put nije isključen.

5.2. Uvjeti za ponovnu dominaciju

Budućnost nacionalizma ne ovisi ni o kakvoj narodnoj duši koju nacionalističke vođe uspijevaju osloboditi od zapretenosti i stega. Nacionalizam je jedan od mogućih oblika unutarnje socijalne kohezije pred vanjskom opasnošću. Kako vanjska opasnost jenjava, tako i intenzitet nacionalizma slabi i drugi identiteti i motivacije za akciju postaju dominantni. Hoće li destabilizacija na Balkanu (u našem slučaju, prvenstveno razvoj u Bosni i Hercegovini) biti dovoljna da izazove unutarnju mobilizaciju, veliko je pitanje. Strategija koja će se bazirati na padu standarda uvjetovana globalizacijom i globalnim kapitalizmom, može izazvati novi val nacionalne mobilizacije. Kao što je permanentna kriza samoupravnog socijalizma u osamdesetima rušila njegov legitimizacijski potencijal, tako i danas ekonomska kriza može rušiti tanašni legitimitet kontura liberalnog demokratskog poretka koji se počinje konstituirati u Hrvatskoj. Međutim postoji jedna bitna razlika, a to je legitimizacijski potencijal Europe oličen u Europskoj zajednici i SAD. HDZ-ov pokušaj spajanja težnje za “integracijom u Europu” s integralnim nacionalizmom baziranim na unutarnjim opasnostima gubi na zamahu kako unutarnje opasnosti nestaju i ovaj prostor biva uronjen u stabilni europsko-atlantski geopolitički prostor. Stabilnost tog prostora i njegova okruženja najčvršća je garancija protiv povratka integralnog nacionalizma. HDZ-ov pokušaj spajanja integralnog nacionalizma i Europe nije izdržao test kada je izmaknut motor neposredne nacionalne opasnosti (srpske agresije). Ekonomske teškoće mogu biti kontrabalansirane geopolitičkom stabilnošću šireg okruženja. Strategija liberalnodemokratskog poretka mora biti na jačanju veza i stapanju sa Europom i zasadama na kojima je sadašnji europski poredak konstituiran. Što je ta strategija uspješnija, ali i što više Europa bude postajala svijet mira i prosperiteta, to će više prostor za integralni nacionalizam postajati sužen. Strategija druge strane jest, naravno, da ponovno oživi stanje opasnosti koje će oživiti unutarnju koheziju. Haški sud, multinacionalne korporacije, muslimanski nacionalizam — samo su neki elementi koji će imati trajnu ulogu u budućnosti na kojima će se pokušavati ići na oživljavanje onih uvjeta koji su postojali u Jugoslaviji osamdesetih godina i koji su doveli do procvata integralnog nacionalizma. Moj suštinski argument jest da dokle god geopolitička situacija bude takova da europsko ujedinjenje i ekonomski prosperitet koji iz njega proizlazi budu napredovali onim tempom kojim se to zbiva u posljednjih pedesetak godina a bez postojanja komunizma i ikakve realne geopolitičke alternative, perspektive integralnog nacionalizma nisu nikakve. To naravno ne isključuje kratkotrajne oscilacije u jednom ili drugom smjeru. Ovdje sada govorimo o dugoročnim perspekti-

vama. Postoji samo jedan scenarij geopolitičke strukture koja može pogodovati razbuktavanju nacionalizma (ako izuzmemo naravno svjetsku ekonomsku katastrofu i europsku dezintegraciju kao malo vjerojatnu budućnost), a to je okretanje Rusije u nacionalističkom smjeru i definitivno zaoštavanje sa Zapadom. Sadašnji odnos velikih sila na Balkanu više je karakteriziran kooperacijom s elementima konfrontacije. U prvoj fazi nakon raspada Sovjetskog Saveza, kao što smo rekli, došlo je do dezangažiranja i vakuuma koji je omogućio eksploziju lokalnog konflikta. Lokalni su konflikti eksplodirali ne samo u Jugoslaviji, nego i u nizu mjesta periferije bivšeg Sovjetskog Saveza (od armensko-azerbajdžanskog rata oko Gorskoga Karabaha, sukoba u Trasdnestrovju pa do Čečenije). Privlačna snaga Europe učinila je neke potencijalne sukobe irelevantnima (prvenstveno poljsko-njemački) ili ih potisnula u drugi plan (Transilvanija ili ukrajinsko-poljsko-litavski sporovi). Ratovi u Jugoslaviji bjesnjeli su do 1995, kada SAD ponovno preuzima inicijativu. Bitno je da se američka strategija bazira na "uključivanju", a ne na "isključivanju" Rusije. Na taj način Rusija stalno lavira između kooperativne i konfliktne uloge na Balkanu. Unutarnja slabost i težnja za integracijom sprečavala je do sada Rusiju da prijeđe u fazu konfrontacije. Nevoljka kooperacija bila je instrumentalna u pacificiranju sukoba i danas Rusija igra uloga partnera u smirivanju stanja u Bosni i na Kosovu. No istovremeno možemo reći da imamo potencijalno "revizionističke" snage unutar Rusije koje zagovaraju da se internacionalni sistem stvoren nakon prestanka hladnog rata promijeni jer narušava ruske "prirodne" geopolitičke interese. Proširivanje pakta NATO do ruskih granica može stvoriti paranoidnu situaciju da je izgubljena tamponska zona prema Zapadu. Ako se takva geostrateška razmatranja povežu s eventualnim kontinuiranim pogoršavanjem ekonomske situacije, onda imamo scenu povoljnu za razbuktavanje revizionizma kakav smo imali kod talijanskih fašista 1920-ih i nacističkog režima u Njemačkoj 1930-ih. Kao što kažu Miller i Kagan (1997:79), "Što će revizionizam postajati utjecajni u ruskoj politici, to će jači postajati kompetitivni element ruskog utjecaja na Balkanu..." Kao što autori pokazuju u svojoj analizi, prelazak od suradnje na kompeticiju među velikih silama, čini Balkan i Istočnu Europu tлом pogodnim za sukobe.

U slučaju takva scenarija vidjeli bismo interesantne zaokrete u ideologiji hrvatskog nacionalizma. Do sada on je bio "prozapadni" u svojem antikomunizmu, no on isto tako može postati "proslavenski" u svom antizapadnjaštvu. Naravno da se takav razvoj događaja može odvijati samo ako postoji određena količina zemalja koja je također nacionalistička i prorуска u svojoj osnovnoj orijentaciji. Ne treba zaboraviti da je Milošević izazivao određeno "divljenje" kod hrvatskih nacionalista jer je dosljedno zastupao svoje nacionalne interese. U dimenziji te dosljednosti on izaziva zavist kod nacionalista koji se protiv "gubljenja suvereniteta" i pokleknuću pred Europom. Naravno, u drugoj dimenziji, u kojoj se srpski interesi kao interesi "malog imperija" sukobljavaju s hrvatskim "miniimperijalima", Milošević je protivnik. Taj kontradiktorni ideološki odnos "toplo—hladno" također je vidljiv u kombinaciji kooperacije i konflikta između dva nacionalistička lidera, Tuđmana i Miloševića, tako plastično opisana u memoarima W. Zimmermana. Kada Zimmerman pita Tuđmana "kako može očekivati od Miloševića da poštuje dogovor s vama o podjeli Bosne, kada on istodobno želi sebi pripojiti dio Hrvatske", dobio je već antologijski odgovor koji je do kraja "zapanjio" američkog ambasadora: "Zato jer ja Miloševiću vjerujem" (Zimmermann, 1995:15).

Mala je vjerojatnost da će Hrvatska u ikojoj varijanti biti toliko važan strateški saveznik u eventualnoj konfrontaciji s Rusijom (kao što je Jugoslavija bila u hladnom ratu) da bi zapadne demokracije tolerirale unutarnji integralni nacionalizam kao zalag savezništva.⁴ (Kao

⁴ Na tome je zasnovana opsesija novih lidera da uvjere Zapad da upravo oni predstavljaju branik prema islamskom ili pravoslavnom marširanju prema Zapadu. Entuzijastičko prihvaćanje Huntingtonova sukoba civilizacija razumljivo je jer potvrđuje samoproklamiranu ulogu tih lidera kao predstraže Zapada. Ilustrativno je opet kako Zimmerman opisuje Tuđmanove pokušaje u siječnju 1992. da ga uvjeri da

što su Sjedinjene Države tolerirale i pomagale raznorazne diktatore, pod uvjetom da su dobri antikomunisti). O tome svjedoče nervozna europska reakcija na Heiderov uspon u Austriji, oživljeni progon na ratne zločince iz drugog svjetskog rata, ili na primjer progon Pinocheta. Taj trend može zaustaviti samo vrlo intenzivna vanjska opasnost ili ponovno zadobivanje značenja Balkana unutar politike konfrontacije velikih sila.

Dakle ako želimo rezimirati koje su šanse integralnog nacionalizma da ponovno zavlada Hrvatskom, onda možemo reći da se on može pojaviti kao dominantna snaga na bazi jednoga ili kombinacije dvaju faktora:

1. Duboke krize europske integracije, vjerojatno praćene dezangažiranjem SAD (pobjedom izolacionističkog trenda u američkoj vanjskoj politici), čime bi zapadni uzor i njegova atraktivna snaga oslabile svoj utjecaj. Eventualna duboka ekonomska kriza koja bi zaustavila proces europskog integriranja omogućila bi snaženje snaga hajderovsko-lepenovskog tipa u Europi i Hrvatskoj. Tome može pridonijeti unutarnji proces na kojima se hrane svi Heideri i LePeni i za koji možemo prognozirati da će rasti i ubuduće. Kao rezultat globalizacije ali i potrebe za radnom snagom u demografski sve starijoj Europi, rast će broj imigranata. Kao što znamo iz istraživanja migracija, povećano ulaženje imigranata povećava rasizam i ksenofobiju i stvara plodno tlo za integralni nacionalizam (Quillian, 1995). Osnovno je da ksenofobija može rasti tek ako se bitno mijenja geopolitička situacija. U slučaju Europe to bi bila teška ekonomska kriza koja bi zaustavila integracijske procese. Samo tada bi takav socijalni proces bio transformiran u dominantnu političku snagu koja bi postala podloga za ponovno vraćanje integralnog nacionalizma.

2. Promjena od trenda suradnje prema kompeticiji među velikim silama u kojoj bi Rusija bila na jednoj strani a zapadne sile na drugoj. To bi gurnulo nacionalizam u ruke ruskog revanšizma — bilo direktno kao kontinuitet pokušaja koje je već činio predsjednik Tuđman u svojim neuspješnim nastojanjima da se naslanja na jednu stranu u kompeticiji, bilo indirektno jer bi to moglo pogoršati drhtavi mir u Bosni i Hercegovini ako bi srpske aspiracije (pa onda i hrvatske) ponovno zaigrale svoju smrtnu igru.

6. Zaključci

Integralni nacionalizam nije nikakva “duša” naroda koja izbija na površinu čim mu se maknu civilizacijske stege. On je jedan od mogućih odgovora i može biti mobiliziran u situaciji vanjske opasnosti ili totalne dezintegracije socijalnog sistema, kao što se to desilo u doba drugog svjetskog rata ili u periodu raspadanja komunizma. On nije ništa prisutniji u psihi ljudi nego što je to potencijal za miran i konstruktivan život. Od geostrateških i ekonomsko-političkih okolnosti ovisi koja će se snaga mobilizirati i prevladati kao dominantna. Za razliku od “kulturoloških teorija” koje smatraju da postoji “narodna duša”, kultura koja kao nezavisni faktor djeluje na političke tokove — mi smatramo da je u velikoj mjeri to što zovemo “nacionalne karakteristike”, ili u našem slučaju sklonost k “integralnom nacionalizmu”, upravo posljedica promjena geopolitičkih odnosa. Ne niječući činjenicu da posljedica u sistemu povratne sprege može zadobiti snagu samostalnog djelovanja, mi smatramo da nacionali-

da podršku podjeli Bosne između Srbije i Hrvatske kao prepreku prodora islamskog fundamentalizma u Europu (Čulić, 1999:67). To je bilo zasnovano na ideji da Izetbegović ima tajni plan preplaviti Bosnu s 500.000 Turaka i da tajno stimulira visoki natalitet.

Na srpskoj strani general Života Panić, komandant snaga koje su uništavale Vukovar, objašnjavao je ovako: “To je zelena transverzala, pokušaj da se Europa presiječe zelenom linijom, muslimanskom linijom, dolje od Bosne do Kosova i Albanije i dalje do Turske... to siječe kršćanski svijet na pola” (Cohen, 1998:434).

Svaka od tih ideologija pokušavala je uvjeriti zapadne sugovornike da brani Europu od zavjere muslimanske invazije i da im Europa, umjesto da osuđuje “nacionalizam”, treba pomoći i biti zahvalna.

zam i žestina njegova izražavanja ovise prvenstveno o promjenama geopolitičkog konteksta. Kao što Collins interpretira Weberovu teoriju nacionalizma, on djeluje “izvana prema unutra”, u slučaju Weberove analize od moći države prema unutarnjem prestižu (Collins, 1986). U našem slučaju izražavanje integralnog nacionalizma ovisilo je u prošlosti, ovisi u sadašnjosti i ovisit će u budućnosti o općoj geopolitičkoj situaciji i položaju Hrvatske u tom kontekstu. Ustaštvo i rasplamsavanje integralnog nacionalizma rezultat su dominacije i pobjede Njemačke u prvoj fazi drugog svjetskog rata, kao što je HDZ-ova mobilizacija integralnog nacionalizma u Hrvatskoj (i u širem jugoslavenskom kontekstu) rezultat geopolitičkog vakuuma u kojem se našla Jugoslavija s raspadom komunizma i blokovske podjele svijeta. Učvršćivanje nove geopolitičke ravnoteže, europske integracije i prirodno smještanje Hrvatske u demokratsku Europu onemogućit će revitalizaciju integralnog nacionalizma.

LITERATURA

- Banac, I. (1984) **The National Question in Yugoslavia**. Ithaca. Cornell University Press.
- Bilandžić, D. (1999) **Hrvatska moderna povijest**. Golden marketing. Zagreb.
- Bilandžić, D. (1982) **Vjesnik** — Sedam dana. 8. svibnja.
- Bilandžić, D. (1986) **Jugoslavija poslije Tita**. Globus. Zagreb.
- Burks, R. B. (1961) **The Dynamics of Communism in Eastern Europe**. Princeton. Princeton University Press.
- Cohen, R. (1998) **Hearts Grown Brutal: Sagas of Sarajevo**. Random House, New York.
- Collins, R. (1986) **Weberian Sociological Theory**. Cambridge University Press. London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Collins, R. (1999) **Macro History. Essays in Sociology of the Long Run**. Stanford University Press.
- Coser, L. (1956) **The Functions of Social Conflict**. Harcourt Brace & Jovanovich.
- Čulić, M. (1999) **Tudman. Anatomija neprosvijećenog apsolutizma**. Feral Tribune Split.
- Hall, A. J. (1993) Nationalism: Classified and Explained. **Daedalus**. Vol. 122 No. 3.
- Hayes, C. J. (1931) **The Historical Evolution of Modern Nationalism**. New York.
- Kissinger, H. (1999) No U.S. Ground Forces for Kosovo. **Washington Post**. February 22.
- Kohn, H. (1955) **Nationalism: Its Meanings and History**. Hutchinson University Library. Princeton. New Jersey.
- Macan, T. (1998) **Spremnost 1942—1945**. Matica Hrvatska, Zagreb.
- Meštrović, I. (1961) **Uspomene na političke ljude i događaje**. Knjižnica Hrvatske Revije. Buenos Aires.
- Meštrović, S., S. Letica, Goreta (1993) **Habits of the Balkan Heart**. Texas A&M University Press.
- Miller, B. I., Kagan, K. (1997) The Great Powers and Regional Conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the Post-Napoleonic Era to the Post-Cold War Era. **International Studies Quarterly**. 41, str. 51—85.
- Namier, L. (1933) Pathological Nationalism. **Manchester Guardian**, April 26, 1933.
- Oberschall, A. (2000) The manipulation of etynicity: from ethnic cooperation and violence and war in Yugoslavia. **Ethnic and Racial Studies**, Vol. 23. No. 6.
- Quillian, L. (1995) Prejudice as a Response to Perceived group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe. **American Sociological Review**, Vol. 60.
- Seely, K. Q. (1999) Clinton Blames Milošević, Not Fate, for Bloodshed. **New York Times**, May 14.
- Sekulić, D. (1997) The creation and dissolution of the multinational state: The case of Yugoslavia. **Nations and Nationalism**. Vol. 3. No. 2.
- Sekulić, D., Hodson R I Massey G. (1994) Who Were the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the Former Yugoslavia. **American Sociological Review**, Vol. 59. February. str. 83—97.
- Seton-Watson, H. (1945) **Eastern Europe Between the Wars 1918—1941**. Harper & Row, Publishers. New York, Evanston, and London.
- Snyder, J. (2000) **From Voting to Violence. Democratization and Nationalist Conflict**. W. W. Norton. New York and London.

- Turner, H. J. (1974) **The Structure of Sociological Theory**. The Dorsey Press. Homewood. Illinois.
- Viorst, M. (1991) The Yugoslav Idea. **New Yorker**, March 18. str. 58—79.
- Woodward, S. L. (1995) **Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War**. The Brookings Institution. Washington D.C.
- Zimmermann, W. (1995) The Last Ambassador. A Memoir of the Collapse of Yugoslavia. **Foreign Affairs**. March—April. Vol. 74. No. 2.
- Županov, J., D. Sekulić and Ž. Šporer (1996) A Breakdown of the Civil Order: The Balkan Bloodbath. **International Journal of Politics, Culture and Society**. Vol. 19. No. 3.

IS NATIONALISM CROATIA'S DESTINY?

DUŠKO SEKULIĆ

Department of Sociology
Flinders University of South Australia
Adelaide SA.5000, Australia

In this paper I confront two explanatory models of nationalism. The first is "Culturological" which the phenomena of nationalism derives from the characteristics of the "National Soul", something what is deeply rooted in the motivational structure of the group studied. The second is geopolitical which nationalism derives from geopolitical changes. In our case the most intensive forms of nationalism emerge as a consequence of the dissolution of empires ruling this lands- from Ottoman, through Austria-Hungarian to Soviet and Communism as its ideological offshoot. Within the framework of general geopolitical changes the internal dynamics of nationalism is analyzed using Simmel-Coser conflict theory, specifically the consequences of conflict for the internal group structure. In accordance with the framework developed, the future of nationalism in Croatia is projected. The main element working in direction of suppressing nationalism is European integration. Historically, in the process of creation of the first Yugoslav state, Europe presented the danger in the form of territorial aspirations of neighbouring states.. Today, Europe is not a danger, but opposite, an attraction and the slogan "joining the Europe" becomes the main political goal.

The factors which could enable the "come back" of nationalism in Croatia are the slow-down, or reversal of European integration, dominance of negative over positive effects of globalization and especially the new cold war between Europe, USA and Russia.

Key words: NATIONALISM, CROATIA, CONFLICT THEORY, GEOPOLITICS